

Història

El darrer estiu empordanès de Joan Carandell i Pericay

Jaume Truyols i Santonja

Joan Carandell i Pericay
(Figueres 1893 - Pals 1937).
Retrat dels seus anys
transcorreguts a Còrdova.

La mort del geògraf i geòleg empordanès Joan Carandell, de la qual es compleixen ara 70 anys, va tenir lloc a la vila de Pals. Malgrat haver nascut a Catalunya, el seu nom és més conegut a Andalusia, on havia desenvolupat la major part de la seva important obra científica. El seu retorn va coincidir amb l'inici de la Guerra Civil (1936), i aquest fet va marcar el seu destí final.

La Guerra Civil del 36, amb la separació del territori espanyol en dues zones incommunicades per la línia de foc, va produir entre altres malvestats la separació física d'algunes famílies, quan l'atzar determinà que llurs membres es trobessin durant aquells anys en àrees diferents del país.

El geògraf i geòleg, establert a Andalusia, va retornar al seu país el 18 de juliol de 1936, mentre esclatava la Guerra Civil

Això és el que va succeir-li a Joan Carandell, geòleg i geògraf, un personatge important nascut a l'Empordà, el qual, establert i casat a Andalusia de feia temps, havia decidit viatjar a la seva terra l'estiu del 36 amb la intenció de visitar els familiars seus que hi residien, quan el destí, amb qui no comptava, va impedir-li el retorn i morí lluny de la llar, on la muller i fills l'esperaven inútilment. Pel fet d'haver-se format intel·lectualment a Madrid i per la seva llarga absència de Catalunya, és menys conegut entre nosaltres del que caldria, tot i que abans de morir havia deixat encara un emotiu tribut d'homenatge sincer a la terra on havia nascut: el manuscrit de la que va ser la seva obra pòstuma, la monografia *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico*. Però aquesta obra, a causa de la guerra, romangué inèdita fins al 1942, en què fou publicada a Granada, i sols va ser difosa a Catalunya molt més tard, quan l'any 1978 en va aparèixer una nova edició feta a Girona.

Empordanès conegut com a andalús

Qui era, doncs, Carandell? Quina fou la seva trajectòria vital, que el va traslladar lluny de casa seva, i quin fou el seu destí? Ell havia estudiat la carrera de ciències naturals a Madrid i s'havia especialitzat en estudis de caire geològic i geogràfic, i professionalment als 24 anys ja havia assolit per oposició una càtedra d'ensenyament mitjà en un institut de la província de Còrdova. Estudiós per naturalesa com era i amb condicions per a la recerca científica, dedicà els 20 anys de la seva vida transcorreguda a Andalusia a reconèixer àmpliament el país i efectuar-hi un nombre considerable de treballs geogràfics i geològics. Tant és així que la major

part de l'obra escrita per Carandell es refereix a Andalusia, i per aquest motiu varis dels autors que s'han ocupat de la seva biografia li han conferit l'apel·latiu de «geólogo y geógrafo andaluz».

La notícia de la seva mort inesperada aparegué en plena Guerra Civil a la premsa quotidiana de Catalunya, però en els medis científics no transcendí gaire fins acabat el conflicte bèl·lic. Fou llavors (1941) que el professor Lluís Solé i Sabarís, durant l'època que va romandre com a catedràtic de la Universitat de Granada, donà notícia de la seva figura i una anàlisi de la seva obra, i un any després presentà i publicà la monografia de Carandell sobre el Baix Empordà. També quasi de manera simultània, el que havia estat mestre seu a la Universitat de Madrid, el professor Eduardo Hernández Pacheco, li dedicà una emotiva semblança. I recentment (des de 1992) els professors de la Universitat de Còrdova Antonio López Ontiveros i José Naranjo Ramírez han emprès l'estudi a fons de l'obra de Carandell i han ressaltat l'alta significació de la seva figura.

Als 70 anys del seu traspàs, a la vila de Pals és just que ens recordem de la personalitat d'aquest científic, ni que sigui tan sols pel fet d'haver escrit una obra tan emblemàtica com és la monografia geograficogeològica sobre el Baix Empordà.

Formació acadèmica a Madrid

Joan Carandell i Pericay havia nascut a Figueres el 19 de gener de 1893, al número 145 del carrer Nou. El seu pare, Gregori Carandell i Salinas, era mestre d'escola, nascut a Saragossa però amb arrels gironines, i la seva mare, Irene Pericay i Martínez, era de la vila de Pals. El matrimoni havia tin-

Portada de la monografia *El Bajo Ampurdán*, edició original (Granada, 1942).

gut també dues filles, que moriren joves. Malauradament també la mare morí aviat i quedaren pare i fill sols, en companyia d'una germana del pare, la tia Elvira. D'adolescent el noi havia manifestat un gran interès per la geografia i les ciències de la naturalesa, probablement a causa de la influència del pare, que segons sembla era un excel·lent pedagog. Diuen els seus biògrafs que el pare, ja vidu, «va dedicar per sempre la seva vida i afany a ell». I així, una vegada Carandell hagué cursat el batxillerat i obtingut el grau de mestre de primera ensenyança el 1911, el pare, per tal d'obrir-li nous horitzons intel·lectuals decidí matricular-lo a la Universitat de Madrid perquè pogués estudiar ciències naturals. Tots dos s'hi traslladaren l'any següent, convençut el seu pare que l'abandonó de la llar de Figueres i el trasllat a la capital eren convenients per a l'esdevenidor del fill. Les circumstàncies administratives, que ells no podien preveure, van fer que no pogués arribar a

cursar la carrera directament a Barcelona, on en aquells mateixos moments el Govern acabava de crear una secció específica d'aquests estudis en la seva Facultat de Ciències, la segona amb aquesta denominació que va existir a l'Estat fins a l'any 1958.

Instal·lats a la capital, Joan Carandell va iniciar-hi els seus estudis amb gran dedicació, i resulta sorprenent que enllestís la seva formació acadèmica (llicenciatura i doctorat) en un curt període de tres anys. Hom li encomanà com a tema de tesi l'estudi de les calcàries cristal·lines de la serra del Guadarrama (1914), que li fou dirigida pel catedràtic de geologia de la Universitat, el professor Lucas Fernández Navarro. Carandell, que era una persona amb moltes inquietuds, es va relacionar immediatament amb tots els cercles intel·lectuals de Madrid. Especialment van ser-li molt profitosos els contactes que va man-

tenir amb la gent de la Institución Libre de Enseñanza, que l'influïren àmpliament, amb el desenvolupament dels seus mètodes pedagògics. López Ontiveros (1992) diu, fins i tot, que Carandell fou «un prototipus quasi perfecte de l'intel·lectual creat per la Institución».

Aviat es va integrar al grup de treball del Museo Nacional de Ciencias Naturales, on a l'entorn del professor Eduardo Hernández Pacheco s'havia aplegat un bon estol d'investigadors de paleontologia i prehistòria, i al costat d'un d'ells, l'alemany Hug Obermaier, el celebrat autor de *L'home fòssil*, realitzà estudis sobre el glacialisme de l'era quaternària a la península Ibèrica. A la vegada, ençava una nova línia de treball més personal sobre altres aspectes fisiogràfics i geomorfològics del relleu peninsular. En aquest camp hi aplicà freqüentment l'ús dels blocs diagra-

ma, un mitjà de representació gràfica que havia establert l'escola americana de William M. Davis, i del qual Carandell fou l'introduïdor al nostre país; més endavant, aquest mètode fou utilitzat sovint per diversos geòlegs de l'escola catalana (Lluís Solé i Sabarís i Noel Llopis, entre altres) en els seus treballs. Precisament l'habilitat de Carandell com a dibuixant a la ploma permeté il·lustrar amb claredat la majoria dels seus estudis geomorfològics, entre els quals voldríem assenyalar el que per primera vegada es refereix a la morfologia costanera de diversos punts de l'Empordà.

Còrdova

El 1917 féu oposicions a càtedres d'ensenyament mitjà, i aconseguí guanyar la plaça corresponent a l'institut de Cabra, a la província de Còrdova. Aquest fet determinà, amb el que comporta la realització de l'activitat docent, una nova orientació dels seus treballs, sense abandonar del tot els camps fressats anteriorment. Les noves responsabilitats com a professor, amb les aptituds pedagògiques més que notables que posseïa, li permetien compaginar la recerca científica amb la formació de l'alumnat, en el qual intentava fomentar estímuls i aficions durant les excursions que efectuava a les serralades bètiques.

No cal dir que des de llavors, pel fet d'haver-se d'habituar amb un paisatge nou, que des del punt de vista geogràfic i geològic era tan variat i diferent del de la Meseta, el volgués recórrer d'un extrem a l'altre i d'aquesta manera donar peu per realitzar-hi més endavant varis dels seus notables assaigs sobre el país.

En aquell temps, obtenir una càtedra d'institut era una de les poques sortides importants a què podien aspirar aquells que per voca-

Establiment comercial on abans hi havia l'habitatge de Francesc Trias Vicens, en el qual morí Joan Carandell el 1937.

Morí en plena guerra, lluny de la muller i dels fills, després d'escriure la seva extraordinària monografia El Bajo Ampurdán

AJUNTAMENT DE PALS, ÀREA DE CULTURA

Panoràmica del Baix Empordà que es contempla des del mirador del Pedró, a Pals. Fotografia antiga, de la primera meitat del segle XX, facilitada per l'àrea de Cultura de l'Ajuntament de Pals.

ció havien decidit emprendre una carrera docent, i Carandell n'era ben conscient. Així que per a ell la vida va canviar substancialment a Andalusia. La seva feina li resultava molt gratificant, perquè era reconeguda per la societat local, i especialment quan més endavant començà a escriure per a publicacions regionals i locals articles sobre aspectes de geografia econòmica i humana, que incidien en la problemàtica del país. Segons Lluís Solé i Sabarís, el nombre de publicacions de Carandell sobre Andalusia (memòries, assaigs, articles) arriba a la xifra de 56, més de la meitat de la seva producció científica total. Per aquest motiu i com a reconeixement a la seva àmplia labor com a professor i com a assagista capacitat per interpretar amb sensibilitat els problemes regionals arribà més endavant a ser promogut com a membre numerari de la Real Academia Cordobesa de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes (1930) i com a

membre corresponent de la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales de Madrid (1935).

El 1927 va obtenir per trasllat la càtedra de l'institut de Còrdova, i allà va produir-se un fet important per a la seva vida: s'hi va casar. La seva muller, Silveria Zurita, cordovesa de Bujalance, era una persona amb inquietuds intel·lectuals que havia estat també deixeble a Madrid del professor Hernández Pacheco, i allà hi havia conegut Carandell. Experta en diverses llengües, pogué ajudar-lo en la traducció d'obres angleses i alemanyes que necessitava per als seus estudis. Amb ella tingué dos fills, Joan i Irene. Però haver creat una família li feia veure la necessitat d'incrementar els seus ingressos, i per aquest fet no va vacil·lar llavors a matricular-se a la Facultat de Farmàcia de Granada per obtenir el títol professional corresponent que li permetés regentar un establiment farmacèutic a Còrdova.

Treballs de geografia humana i econòmica

Fou en aquesta època quan més clarament es manifestà en Carandell la nova orientació que prenien els seus treballs vers el camp geogràfic. Els últims anys de la seva vida publicà nombrosos articles sobre geografia humana i econòmica referits a Andalusia. Malgrat això, no abandonà del tot els treballs de caràcter geològic que li permetien la interpretació del relleu, com havia fet sempre. Però el món de la geologia en aquells moments estava experimentant canvis importants amb la introducció de noves idees, i ell fou sensible a aquest procés. Encara el 1921 havia publicat un assaig geològic sobre Sierra Nevada seguint les idees tradicionals que imperaven en aquell moment, però la introducció poc després de les primeres interpretacions al·loctonistes en l'origen de les grans serralades (la famosa obra d'Emile Argand, que les inicià, aparegué un any més tard) el va moure a revisar el seu pensament, que acabà essent finalment el d'un convers de les modernes concepcions mobilistes dels mantells de corriment.

La seva activitat frenètica, tal com la qualifica López Ontiveros, el va dur a participar durant aquells anys en diversos esdeveniments científics de caràcter internacional, en alguns dels quals fins i tot hi detingué la representació oficial del país, com en el XII Congrés Geogràfic Internacional celebrat a Cambridge el 1928. Dos anys abans havia participat en el XIV Congrés Geològic Internacional que tingué lloc a Madrid, i per al qual havia preparat les guies de camp corresponents a la visita programada a Andalusia. Finalment, el 1930 assistí als actes del centenari de la Societat Geològica de França, amb una memorable excursió realitzada als Alps.

D'aquesta excursió se'n ressentí notablement el seu estat físic. I sembla que en aquesta temporada, l'activitat febril que desenvolupava incessantment li va anar minant la salut, fins a l'extrem de provocar-li la malaltia que el va acompanyar els darrers mesos. Segurament ell pressentia que el seu temps s'acabava. Des de petit havia conegut la presència de la mort a casa seva i podia esperar amb serenitat i estoïcisme l'arribada de la maragalliana «hora de temença». Així ho escrivia a un amic: «La mort, si ha de venir, vindrà, i em trobarà en la millor actitud: treballant».

1936: un viatge sense retorn

L'estiu del 36, Carandell decidí passar-lo a l'Empordà, la seva terra. Pau Vila, geògraf com ell, deia que el motiu del seu desplaçament era per poder efectuar una cura de repòs, i el mateix Carandell confiava que aquesta estada li seria beneficiosa per al seu estat de salut. Pensava reunir-s'hi més endavant amb la muller i fills, que no coneixien la terra, i encara podia aprofitar aquestes vacances obligades per poder finalitzar l'assaig geogràfic sobre el Baix Empordà, que tenia començat de temps enrere. Ignorava però, que el destí s'interposaria en els seus projectes.

Havia fet el viatge de Còrdova a Madrid i des d'allí es traslladà a Catalunya en tren. Era el 18 de juliol, el fatídic dia que va esclatar la Guerra Civil. Ell no podia preveure que amb aquell viatge trencaria tota possibilitat de retornar a Còrdova i veure de nou el seus, com malauradament així fou. Sol a Catalunya, intentà de posar-se en contacte amb els seus parents empordanesos de la banda Pericay, confiant que el podrien

allotjar alguns dies a casa seva, ja que creia que el conflicte bèl·lic duraria poc temps. En efecte trobà bona acollida a Pals, a casa de Francesc Trias Vicens, cosí de la seva mare. Algú ha dit que també havia passat alguns dies a Begur, però no es conserven dades fiables sobre els primers moments en què sojornà a la comarca.

Amb tot, l'allunyament de casa seva —més d'un any— se li feia etern, tot i que va aprofitar el temps treballant en l'estudi geogràfic del Baix Empordà, que va enllestir durant aquests mesos. Hom l'imagina dalt del Pedró de Pals, i potser també al Quermany, dibuixant el paisatge: la plana del Ter i del Daró, amb els seus aiguamolls i les clapes urbanes dels petits pobles empordanesos. Amb els seus característics dibuixos a la ploma que il·lustren la monografia, l'estava convertint en un homenatge pòstum a la seva comarca natal.

No en sabem gaire cosa de l'evolució del seu estat de salut, que s'anava agreujant progressivament, sense que la muller i els seus dos fills en sabessin res, inquiets per l'absència de notícies a causa de la guerra. El 30 de setembre de 1937, a les 6 de la tarda, Carandell va morir al domicili de Francesc Trias. A la partida de defunció consta que havia mort d'una «hemoptisi tubercular», segons la certificació facultativa. La casa mortuòria estava situada al carrer de l'Enginyer Algarra, número 21. Els canvis urbanístics importants que ha experimentat la vila de Pals els darrers temps han desplaçat la numeració del carrer, i aquesta casa correspon ara al número 43 i està ocupada per un establiment comercial. Tot i el temps transcorregut, encara hi ha qui recorda la figura prima de Carandell pels carrers del poble i de la comarca. El nét de Francesc Trias Vicens, Francesc Trias Anglada, que

estava mobilitzat per l'exèrcit quan Carandell morí, així com les cosines segones d'aquest, Maria Pericay i Anna Janoher, ara a Torroella de Montgrí, ens n'han parlat amb molt d'afecte. Els seus familiars van oferir una darrera residència al seu cos: un nínxol al cementiri de Pals, al costat del que tenien en propietat. Allà descansa, doncs, al peu del Pedró, un dels millors miradors de la contrada, des d'on segurament moltes vegades havia contemplat extasiat el panorama de la plana empordanesa que s'obre esplendorosa als seus peus.

Jaume Truyols Santonja és paleontòleg, professor emèrit de la Universitat d'Oviedo.

Voldria manifestar el meu cordial agraïment per l'ajuda desinteressada rebuda dels familiars esmentats de Joan Carandell, amb dades i records del seu pas per la vila. I també per la col·laboració efectiva del bibliòfil i antic llibreter de Palafrugell Josep Junqué, que m'ha ajudat en els camins que comporta la present recerca.

Bibliografia

- CARANDELL, J. (1978). *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico*. Diputació Provincial de Girona (2a edició). 185 p.
- HERNANDEZ PACHECO, E. (1942). «D. Juan Carandell (Homenaje póstumo)». *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, Madrid, núm. 40, p. 85-91.
- LOPEZ ONTIVEROS, A. (1992). «D. Juan Carandell Pericay (1893-1937), geólogo y geógrafo andaluz». *Revista de Estudios Regionales*, Còrdova, núm. 32, p. 341-350.
- SOLÉ SABARIS, L. (1941). «Juan Carandell Pericay, geólogo y geógrafo andaluz». *Boletín Universidad de Granada*, núm. 63, p. 157-171.
- VILA, P. (1938). «Catalunya ha perdut un geògraf». *La Publicitat*, Barcelona, 18, II.